

Глава първа

ВЪЗНИКВАНЕ НА НЕЗАВИСИМИЯ ФИНАНСОВ ОДИТ

„И най-скромното цвете разцъфва в мъки.“

Оскар Уайлд (1850 – 1900 г.)

Осъзнатата необходимост от контрол се е оформила в дълбока древност, тогава когато са се създавали първите държавни образувания по територията на Месопотамия и Египет. Контролът става необходимост за владетелите, за да могат те, под различни форми, да проверяват доколко и как се изпълняват техните нареждания. Постепенно, с развитието на стопанската дейност, контролът се проявява и по отношение на събирането на данъците, с което става една от най-важните функции за този, който управлява. Това е и времето, когато се е зародила необходимостта от отчитане на имуществото. Постепенно, с все по-разширяващите се стоково-парични отношения, тази отчетност ще прерасне в първообраза на днешното счетоводство. Така през вековете колкото стопанската дейност се е развивала и обществото е израствало, толкова отчетността и контролът са ставали по-необходими, но и полесно осъществими. В древната Персийска империя, поради деспотичния характер на източното управление, писарят е наречен *очи и уши* на владетеля. Най-добрите образци на античната отчетност се намират сред откритите археологически и исторически паметници в Древна Гърция и Древен Рим. Демократичните традиции в Древна Гърция са повелявали отчетните на градската управа да бъдат изсичани на мраморни плочи и излагани пред гражданите на градския площад или пред стадиона. *Ако ти ме подозираш в безтопанственост или в лъжа, призови ме пред вис-*

кателните одитори и ме подложи на проверка – така се обръща управителят Флавий към своя господар Тимон от Атина.¹ Прототипът на литературния герой на Шекспир Тимон от Атина е живял в Древна Гърция по време на Пелопонеските войни между 431 – 404 г. пр. Хр. По-късно, в Древен Рим, е съществувала система от счетоводни книги за ежедневно регистриране на движението на стоките и парите. При съмнение в правилността на записванията те са били проверявани в Сената. В книгата Опити на Мишел Монтен може да се намери следният текст: *Когато Петилий, по внушение на Катон, поискал от Сципион да даде отчет за парите, Сципион дошъл в сената, показал донесената от него книга и заявил, че в нея е пълният отчет за приходите и разходите. Но когато му предложили да покаже тази книга за проверка, той решително отказал, като заявил, че не може да понесе такъв позор и пред лицето на сенаторите разкъсал книгата на парчета.* И независимо каква е била истината тогава – патрицианска гордост или страх от разкриване, контролът е проявил своето действие.

През XIII век рицарите на Ордена на храма, известни у нас като тамплиери, натрупват огромни богатства, за които е необходимо редовно водено счетоводството и строг, централизиран контрол. Именно рицарите тамплиери са създали първообраза на днешната Сметна палата, която става символ на върховната, независима от властта, контролна институция в съвременните държави.² Приблизително по същото време в Англия кралят започнал да назначава свои

---

1 Този цитат се привежда по книгата на David Flint, *Philosophy and principles of auditing* от 1988 г. От своя страна авторът цитира един от героите в пиесата на Шекспир *Тимон от Атина*. Нещо повече, той използва този цитат като мото на своята книга. И тъй като тя е на английски език, използваната дума в оригинала е *одитор*, а не контрольор.

2 Независимостта на тази институция се предполага, но се ограничава от степента на развитието на обществените отношения в съответната държава. Обикновено този лесно установим факт не се коментира в страните, в които се проявява по-ясно.

доверени хора, които да изслушват назначените от него управители на земите и имуществото, които му принадлежали. Може би за първи път думата *Auditor*, но в смисъл на назначено длъжностно лице, се среща в един акт на крал Едуард I от 1285 г. Запазен е кралски указ от 24 март 1324 г. на крал Едуард II, с който се назначават трима *кралски одитори*. Те отговаряли за контрола върху правилното отчитане на кралското имущество в провинциите Оксфорд, Беркенхед, Саутхямптън, Съмършир и Дорсет. Началото на контрола над кралските финанси във Франция е поставен с наредба от крал Филип V от 1318 г.

Използваната в английския език дума *auditor* има латинския корен на *audio*, което означава *слушам*. Затова до наши дни залите, в които се преподава на студентите и се очаква те да слушат, се наричат аудитории. През XIII – XIV век образованите хора са били малко и *изслушването* е била честа форма на проверка, а след това и на представянето на резултатите от нея. Така, в резултат вероятно на една традиция, в английския език думата *audit/слушам* става символ на последваща проверка или контрол.

До началото на 90-те години на XX век в България се използваше обобщаващото понятие *контрол*, който приемаше различни видове и форми за осъществяване. В края на 1991 г. беше възстановена професията на дипломираните експерт-счетоводители. Съгласно чл. 51, ал. 1 от Закона за счетоводството от 1991 г. те следва да *проверяват* и да *заверяват* годишните счетоводни отчети на предприятията. Подобна терминология се използваше и в първата редакция на новия Търговски закон от 1991 г. От 1992 г. у нас навлязоха някои от най-големите световни одиторски вериги. Така под влияние на англосаксонската практика у нас навлезе разбирането не за контрол, а за *audit*. И тъй като то дойде през английски език, се възприе произнасянето му на

български като *одит*.³ Така българският термин за *проверка и заверка на годишните счетоводни отчети* от дипломираните експерт-счетоводители постепенно, успешно и трайно се замени от разбирането за *извършване на независим финансов одит*.

Като понятие одитът започна да се асоциира с последващата финансова проверка на годишните счетоводни отчети. През първата половина на 90-те години на миналия век дори по този начин се разделяше дейността на дипломираните експерт-счетоводители от тази на ревизорите по реда на Закона за държавния финансов контрол. Двете предхождащи я думи – *независим финансов*, се добавиха, за да се уточни и ограничи обхватът на предмета на този одит. Затова историческите корени на съвременния независим финансов одит следва да се търсят в областта на зараждането на контрола над стопанската дейност.

Независимо че това е само предисторията, тя достатъчно ясно показва, че там, където се управлява имущество и се осъществяват сделки с него, следва да има различни форми и видове на контрол. В много случаи имуществото не се управлява от неговия собственик, а от назначени за целта лица. Затова първоначално този контрол е функция на държавна, религиозна или друга организирана власт.⁴ Все още не може да се говори за финансов контрол над дейността на отделния търговец. При него собствеността над имуществото му и управлението му са съсредоточени в едно и също лице

---

3 Редно е да се отбележи, че не във всички държави е приет този термин или английският начин на неговото произнасяне. В Русия думата запази латинското си произношение – аудит. В Германия се използва немската дума *Wirtschaftsprüfung* – стопанска проверка. Такава е била и българската практика през 30-те и 40-те години на XX век, когато ние сме следвали немския опит. Свой собствени думи употребяват французите, испанците, португалците, италианците и т.н. Това уточнение е наложително, защото у нас много често съществува едностранчивост към обясненията в резултат на преобладаваща англосаксонска практика.

4 Папа Григорий I (590 – 604 г.) назначава управител на имуществото на църквата – *rektor patrimonii*.

и не се поражда необходимостта от външен контрол. Нещо повече, за търговците от Средновековието е характерна търговската тайна при грижливо водене на счетоводството за нуждите на собственика, но недостъпно за другите.

През XIII – XIV век в Западна Европа непрекъснато се развиват процесите на натрупване на богатството в отделните търговски фамилии, на капиталовото укрепване на банките и на все по-широкото навлизане на кредита. С това ефективното управление на увеличаващото се имущество се усложнява. Също така значително по-сложни стават юридическите отношения между контрагентите. Фактор от съществено значение е развитието на клоновата мрежа на отделните търговци, която надхвърля границите на държавата им и се разширява из цяла Европа, а след XV в. и в новооткритите земи. Големите търговски и банкерски къщи трябва не само да организират редовно счетоводство на дейността си, но и да контролират богатството си. Ярък пример за това е немският търговец и банкер Jakob Fugger, наречен Фугер Богатия или Фугер Банкера. Той е роден и живее в свободния имперски град Аугсбург през втората половина на XV и началото на XVI век.⁵ Успял е да създаде своята търговска империя, като е организирал клонове в редица европейски градове, поради което е наложил строги правила за контрол над имуществото и счетоводните записвания.

Законодателното регламентиране на дейността на търговците и на техните сдружавания през XVIII и през първата половина на XIX век става съществен фактор при формирането на одита. Приема се, че съвременната история на независимия финансов одит в сегашното му разбиране следва да бъде отне-

---

⁵ По това време тези земи формално принадлежат на Свещената римска империя на германския народ, а император в началото на XVI век е Максимилиан I Хабсбург, носталгично наречен „последният рицар”.

сена към втората половина на XIX век в САЩ и във Великобритания. Тогава в тези две държави са налице факторите, които налагат да бъде удовлетворена възникналата частно-правна социална потребност от независим финансов контрол над дейността на търговските дружества. Търговската дейност е изключително силно развита, промишленият преврат катализира концентрацията на собствеността, а това води до необходимостта от професионално подготвени ръководители на предприятията. Основен фактор обаче е процесът на отделяне на собствеността на търговското дружество от нейното управление. Акционерната възможност за акумулиране на капитала започва да се налага до такава степен, че в страни като Великобритания и САЩ измества семейната форма на производство и търговия. Този процес е изключително ясно изразен в САЩ, в която страна, за разлика от континентална Европа, няма никакви семейни традиции в областта на търговията. Напротив, европейските заселници в Северна Америка могат да развиват някаква стопанска дейност само ако се обединят на основата на равноправни търговско-правни принципи. По такъв начин стотици дребни вложители получават акции и очакват своите печалби. Събраните парични средства следва да се управляват ефективно, за да се стигне до очакваните положителни финансови резултати. При тези условия по-големите търговски дружества имат нужда от професионални ръководители и счетоводители.

От друга страна, тези, които ги избират и назначават – собствениците на капитала, разбират, че техните финансови интереси стават зависими от тези на управляващите. За собствениците на акции движещият мотив е получаването на дивидент и възможната им бъдеща продажба на по-висока цена. За управляващите обаче е по-изгодно добрите резултати да се задържат и да се използват за развитие в самото предприятие.

Зачестяват и случаите, при които назначените ръководители и счетоводители недобросъвестно се възползват от незнанието на собствениците и злоупотребяват с имуществото, поверено им за управление. По различни причини и не толкова рядко се стига до фалити, а това засяга чувствително интересите както на кредиторите, така и на собствениците. Затова в *Companies Act* – търговският закон на Великобритания от 1879 г., се изисква представянето на *full and fair balance sheet* – *пълен и достоверен счетоводен баланс*, придружен от изискването за одитирането му.

В подобна обстановка, в англосаксонския свят постепенно се оформя професията на днешните независими финансови одитори. Това са добре подготвени счетоводители, които са на свободна, обществена практика. Те не са зависими нито от администрацията на страната, нито от ръководството на търговските дружества, поради което акционерите могат да използват знанията и, предполага се – почтеността им. Срещу определено заплащане те биват наемани, но вече не, за да *изслушват*, а за да проверят задълбочено сметките и отчетите, които са изготвени от ръководителите на търговските дружества. Само след като тези отчети бъдат съвестно и безпристрастно проверени, собствениците на капитала могат да имат сигурност, че поради една или друга причина те не са подведени или заблудени от ръководството. Така се създава тристранното отношение, което и в наши дни е в основата на независимия финансов одит: *собственици – одитор – ръководство*. Одиторът се назначава от собствениците, за да провери дейността на ръководството. За да изпълни това, одиторът следва да бъде както независим, така и професионално подготвен. Паралелно с това се изисква и висок морал, с помощта на който се изгражда доброто име. Един от първите, който става известен в професията, е *William Welch Delloite*. През 1849 г. той е назначен да провери отчетите на *Great Western*

Railway. Имената на някои от първите независими счетоводители в англосаксонския свят и до днес са част от официалните наименования на днешната *Голяма четворка*.⁶ Освен *William Welch Delloite*, такива са *Samuel Lowell Price*, *William Cooper*, *Edwin Waterhouse*, *George A. Touche* и т.н.

През последната четвърт на XIX век одитът става неотменимо законово изискване от развитието на акционерния англосаксонски бизнес и като такъв подлежи на професионална, а в последствие и на държавна регламентация. Най-силен мотив за държавната намеса е огромният публичен интерес към акционерния капитал на тези търговски дружества, чиито книжа се търгуват на фондовите борси.⁷ След световната икономическа криза през 1929 – 1933 г. държавата вече много по-активно се намесва в регламентирането на правилата за изготвянето на финансовите отчети и тяхната проверка от независимите одитори. Въпреки това най-грандиозният скандал се случи отново в САЩ, когато през 2002 г. членът на тогавашната *Голямата петорка* – световната одиторска верига *Arthur Andersen*, беше намерена за виновна в криминални деяния при изпълнение на одита на компанията *Енрон*.⁸ Тя пък беше обявена в несъстоятелност една година по-рано. Днешните мерки на значителни по-строги регулации на професията, започнали през 2002 г. в САЩ, а след това и в Европейския съюз, са резултат от случилото

---

6 Почти до края на 90-те години на миналия век дълги години съществуваше *Голямата шестлица*, която за кратко време се превърна в *Голямата петица*. От началото на XXI столетие тя се редуцира до *Голямата четворка*. Професионално-етичните норми никога не са били пречка в големия одиторски бизнес да настъпват значими промени, понякога предизвикани и от провали.

7 По-строгите счетоводни и одиторски изисквания, които се регламентирант от държавата, не се отнасят към изпълнението на одита на търговци и техните сдружавания, към които няма обществен интерес.

8 *Arthur Andersen* е роден през 1885 г., а на 23 година става най-младият дипломиран експерт-счетоводител (CPA) по изискванията в щата Илинойс. През 1913 г. в съдружие придобива гървата си фирма, която от 1918 г. носи името *Arthur Andersen & Co*.

се тогава.⁹

По този начин англосаксонската школа дава съвременния вид на одита като средство за проверка на твърденията за вярност, направени от ръководството на съответното търговско дружество в неговия годишен финансов отчет. Характерно за тази школа е, че на одиторите се гледа най-вече като на хора, които трябва да се произнесат по достоверното представяне на финансовото състояние и финансовите резултати. На заден план остават въпросите за правилното водене на текущото счетоводство, за консултирането на клиента, за възможностите да му се помогне да организира по-добре своята счетоводна система, да оптимизира данъчното си облагане и т.н. Счита се, че подобни действия накърняват независимостта на одитора и не следва да се извършват от него, а от други специалисти. В основата си това се основава на англосаксонското разбиране за финансовия отчет като нещо относително отделено от текущото счетоводство и от данъчното облагане. Погледнат от такъв аспект, одитът има смисъл само за публичните търговски дружества и това е напълно правилно.

У нас по-малко познато е началото на континенталната европейска школа във финансовия одит. Водещите държави в това отношение са Германия и Франция, а времето е приблизително същото – втората половина на XIX век. Своеобразието на тази школа в одита е поставено в зависимост от особеностите в развитието на търговската дейност в страните от континентална Европа. Традициите на акционерните дружества и на публичността в тяхната финансова отчетност не са така ясно изразени, както във Великобритания и в САЩ. В континентална Европа преобладаващи са семейните предприятия и по-мал-

---

⁹ Може би през последните няколко години е по-правилно да се говори, че в резултат на свръхрегулациите професията и надзорът над нея все повече се бюрократизират.

ките съдружилия между отделни търговци. При тях липсва сблъсъкът на интереси между собствеността и нейното управление, или поне не е толкова силно изразен. Кредитирането от банките има превес над събирането на капитал на фондовите борси. За разлика от Великобритания и САЩ, които през този период са твърде либерални в областта на търговското законодателство, във Франция и Германия още от началото на XIX век то все повече се усложнява. Регулаторната функция на държавата в стопанската дейност е значителна, поради което правилното приложение на законите изисква професионално, а не обикновено семейно ръководство. Отминало е времето, когато търговецът е можел сам да се справя и с управлението, и със счетоводството, и с определянето на данъчните си задължения. Семейните предприятия и сдруженията между отделните търговци се нуждаят от фигурата на независим професионалист, който да ги съветва и да им помага за правилното прилагане на законите и за ефективното управление на имуществото им. В този смисъл в Германия възниква разбирането за отношение от типа *Treuhand* – *довереност*, между предприятието и независимия професионалист. Правното основание за този тип отношения следва да се търси в познатия от римското частно право *mandatum*, стоящ най-близо до разбирането за договора за поръчка. Сега обаче на преден план излиза *доверието*, което собствениците гласуват на независимия професионалист. От последния се изискват знания не само по счетоводство, но и по търговско, административно и данъчно право. Той на първо място трябва да съветва тези, които са го наели, дори в известен смисъл може да се каже, че той ги представлява. От своя страна те, освен че му заплащат, но и му се доверяват. Този вид отношения са по-различни от установените по същото време в англосаксонския свят между търговските дружества и одиторите. Отношенията между *доверител* и *довереник* остават непознати на англосаксон-

ската правна система.

В последната четвърт на XIX век в Германия се усъвършенства законодателството на акционерните дружества и в този смисъл се стига до необходимост от проверка на счетоводния баланс и на отчета за разпределение на печалбата преди представянето им на акционерите. Първоначално това е могло да става и от страна на *Aufsichtsrat* = *Надзорен съвет* (независима вътрешна проверка). Постепенно и под влияние на англосаксонския опит единствената възможност за подобна проверка обаче става тази от избран външен, независим професионалист.

Затова, осланяйки се на богатите си исторически традиции, континенталните европейски държави и до наши дни разглеждат значението на финансовия одит от две страни – като независима външна проверка, но и като помощ към ръководството на търговското дружество. В отделни райони в страните от Западна Европа през последната четвърт на XIX век се появяват различни съюзи на независимите счетоводители. Например в някои провинции на Германия от 1871 г. се създават провинциални обединения на *Beeidete Bücherrevisoren*. В Италия от 1879 г. съществува *Colegium del Ragioneri*, обединени в съюз *Federazione Nazionale del Collegi Ragioneri*. Във Франция през 1881 г. се създава *Societe academique des comptables*. Постепенно през първата четвърт на XX век в тези страни започва създаването и общественото признаване на национални професионални организации.

Държава	Наименование на организацията ¹⁰	Година на основаване
Великобритания		
а) Шотландия	Институт на дипломираните експерт-счетоводители на Шотландия (ICAS)	1854
б) Англия и Уелс	Институт на дипломираните експерт-счетоводители на Англия и Уелс (ICAEW)	1880
в) Англия	Асоциация на дипломираните експерт-счетоводители (ACCA)	1904
г) Ирландия ¹¹	Институт на дипломираните експерт-счетоводители на Ирландия (ICAI) Институт на дипломираните одитори в Ирландия (ICPAI)	1888 1926
САЩ	Американски институт на дипломираните експерт-счетоводители (AICPA)	1897
Дания	Институт на оторизираните държавни ревизори (FSK) Институт на регистрираните ревизори (FRR)	1912
Швеция	Институт на оторизираните ревизори (FAR) Институт на присъединените ревизори (FRR)	1920
Румъния	Институт на експерт-счетоводителите и оторизираните счетоводители в Румъния (CECCAR)	1921
Норвегия	Институт на норвежките оторизирани държавни ревизори (NSRF) Институт на регистрираните ревизори (RR)	1930
Германия	Съюз на немските ревизори (VDB) Институт на немските стопански проверители (IDW)	1905 1931
България	Институт на заклетите експерт-счетоводители	1931
Испания	Институт на заклетите проверители на отчетите в Испания (ICJCE)	1942
Франция	Орген на експерт-счетоводителите (OEC)	1945

10 Преводът на наименованията се стреми да пресъздаде познатия на български език смисъл и звучене.

11 Институтите на Ирландия имат седалища в гр. Дъблин и гр. Белфаст.

В наши дни националните професионални организации на одиторите са колективни членове на Международната федерация на счетоводителите със седалище в Ню Йорк.¹² Това е световно признат белег за висок професионализъм и морал. Членството е символ на две от най-важните качества, които обществото цени в професията – независимостта и доверието.

Както се вижда от изнесените в таблицата по-горе данни, нашата страна има повод за национална гордост. Тази професия у нас води своето законодателно и организационно начало преди това да се случи в редица други развити европейски държави. В резултат на промените в обществено-политическия живот в страната нейното развитие преминава през следните основни етапа:

- създаване и функциониране на Института на заклетите експерт-счетоводители в България през периода от 1931 г. до закриването му през 1948 г.
- възстановяване на професията през 1991 г. чрез регламентирането ѝ в Закона за счетоводството от 1991 г. Вследствие на това възстановяване през декември 1991 г. се създава Асоциацията на дипломираните експерт-счетоводители като доброволна организация.
- през 1996 г., по силата на Закона за счетоводството, е създаден Институт на дипломираните експерт-счетоводители, поради което Асоциацията организационно преминава към него и се закрива. Дейността на Института на

---

¹² International Federation of Accountants е създадена на 7 октомври 1977 г. на XI Световен конгрес на счетоводителите в Мюнхен. Най-общо, основната цел на тази изключително авторитетна световна организация е да служи на обществения интерес чрез повишаване на ролята, значението и репутацията на счетоводната професия. В наши дни в нея са обединени повече от 170 национални професионални счетоводни и одиторски организации с близо 3 милиона членове по цял свят.

дипломираните експерт-счетоводители от своя страна преминава през различни етапи на развитие, за да стигне до наши дни.

*****

В това трето юбилейно издание отново е направен опит за обективно разглеждане на историята на нашата професия, за посочване на нейните успехи и проблеми, както и да се хвърли един поглед към бъдещето. Само идващите след нас поколения ще могат да установят доколко сме били прави в съжденията си за настоящето и в надеждите си за бъдещето. И със сигурност ще се убедят в това колко много сме обичали професията си!